

**BUDJET TASHKILOTLARIDA INVENTARIZATSIYANI  
TASHKIL ETISHNING NAZARIY-USLUBIY VA HUQUQIY  
ASOSLARI**

***Raximov Mashrabjon Axmatjonovich***

*O‘zbekiston Respublikasi*

*Bank-moliya akademiyasi magistranti*

***Nurmanov Ulug‘bek Anarboyevich***

*O‘zbekiston Respublikasi*

*Bank-moliya akademiyasi professori, i.f.d.*

**Annotatsiya.** Mazkur tezisda budjet tashkilotlarida inventarizatsiyani tashkil etishning nazariy-uslubiy va huquqiy asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda inventarizatsiyaning davlat mulkini saqlash, buxgalteriya hisobi ma’lumotlarining ishonchliligini ta’minlash hamda davlat moliyaviy nazoratining muhim elementi sifatidagi o’rni yoritilgan. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to’g’risida”gi Qonuni, 19-sonli “Inventarizatsiyani tashkil etish va o’tkazish” BHMS, shuningdek, budjet hisobi standartlari talablari asosida inventarizatsiyani o’tkazish tartibi, davriyligi, komissiya faoliyati va natijalarni buxgalteriya hisobida aks ettirish mexanizmlari ko’rib chiqilgan. Shuningdek, inventarizatsiya natijalarini raqamli axborot tizimlari orqali rasmiylashtirish, ichki nazoratni kuchaytirish va davlat sektorida buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari (IPSAS) talablariga uyg’unlashtirish masalalari tahlil etilgan. Tadqiqot natijasida inventarizatsiyani tashkil etishda mavjud normativ-uslubiy uzilishlar

aniqlanib, hisob siyosati doirasida inventarizatsiya grafigi, analitik ishchi schyotlar va inventarizatsiya natijalari bo'yicha alohida ma'lumotnomani joriy etish yuzasidan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

**Kalit so'zlar:** Budget tashkilotlari, inventarizatsiya, buxgalteriya hisobi, davlat mulki, davlat moliyaviy nazorati, hisob siyosati, ichki nazorat, inventarizatsiya komissiyasi, budget hisobi standartlari, moliyaviy hisobot.

Budget tashkilotlari mol-mulkni o'z mablag'lari hisobidan emas, balki davlat budjeti, budgetdan tashqari jamg'armalar va markazlashgan manbalar hisobiga shakllantiradi hamda undan operativ boshqaruv huquqi asosida foydalanadi. Ushbu mol-mulk davlat mulki maqomini saqlab qoladi. Shu sababli budget tashkilotida inventarizatsiya faqat buxgalteriya hisobi ma'lumotlarini aniqlashtirish usuli emas, balki davlat oldidagi hisobdorlikni ta'minlovchi nazorat mexanizmi hamdir.

Nazariy tahlil asosida inventarizatsiyaga quyidagicha ta'rif berish mumkin: bu budget tashkilotining operativ boshqaruvidagi va hisobida qayd etilgan aktivlar hamda majburiyatlarning haqiqiy mavjudligi, holati va bahosini hujjatli tasdiqlash, ularni budget hisobi registrlari ma'lumotlari bilan solishtirish, aniqlangan farqlarni budget hisobi standartlari talablariga muvofiq baholash, tartibga solish va hisobotda oshkor qilish orqali davlat mulkining saqlanishi hamda hisobot axborotining ishonchliligini ta'minlovchi nazorat-hisob tartib-tadbiridir. Ta'rifning o'ziga xosligi shundaki, unda jarayon natijalarni hisobotda oshkor qilish bosqichigacha qamrab olinadi va inventarizatsiyaning ikki yoqlama – nazorat hamda axborot funksiyasi belgilab beriladi.

Inventarizatsiyaning huquqiy asosini O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni (2016) tashkil etadi. Uning 16-moddasiga ko'ra buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot ma'lumotlarining to'g'riligi hamda ishonchliligi aktivlar va majburiyatlarni majburiy tarzda

inventarizatsiyadan o'tkazish orqali tasdiqlanadi. Bevosita tartib esa Iqtisodiyot va moliya vazirining 2024-yil 14-iyundagi 141-son buyrug'i bilan tasdiqlangan 19-sonli BHMS "Inventarizatsiyani tashkil etish va o'tkazish" bilan belgilanadi. Standart xo'jalik yurituvchi subyektlar bilan bir qatorda budget mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladigan tashkilotlarga ham tatbiq etiladi va 1999-yildan amal qilib kelgan avvalgi standart o'rnini egalladi.

Standartda inventarizatsiyaning uchta maqsadi belgilangan: mol-mulkning haqiqatda mavjudligini aniqlash, uni buxgalteriya hisobi ma'lumotlari bilan solishtirish va majburiyatlarning hisobda to'g'ri aks ettirilganligini tekshirish. Inventarizatsiya davriyligi obyektlar bo'yicha differensiallashtirilgan: tovar-moddiy zaxiralar yilda kamida bir marta, asosiy vositalar ikki yilda kamida bir marta, kutubxona fondlari besh yilda bir marta, pul mablag'lari va qat'iy hisobdagi blanklar esa oyda bir marta tekshiriladi. Yillik hisobot tuzish oldidan, mol-mulk qayta baholanganda, moddiy javobgar shaxs almashganda, o'g'irlik yoki qiymatliklarning buzilishi aniqlanganda hamda favqulodda vaziyatlarda inventarizatsiya majburiy hisoblanadi.

Tashkiliy jihatdan standart rahbar yoki uning o'rinbosari raisligida va bosh buxgalter ishtirokida doimiy ishlaydigan komissiya tuzishni nazarda tutadi, uning tarkibiga ichki audit xizmati vakillari kiritilishi mumkin. Bir xodimni ayni bir moddiy javobgar shaxslar aktivlari bo'yicha ketma-ket ikki marta ishchi komissiya rasi etib tayinlash taqiqlanadi, komissiya a'zosining ishtirok etmasligi esa natijalarni haqiqiy emas deb topish uchun asos bo'ladi. Ushbu qoidalar inventarizatsiyaning xolisligini ta'minlovchi ichki nazorat elementlari hisoblanadi. Standartning 18- va 68-bandlari inventarizatsiya ro'yxatlari va solishtirish qaydnomalarini axborot tizimlari yordamida shakllantirishga ruxsat berib, raqamli inventarizatsiya uchun huquqiy asos yaratadi.

Inventarizatsiya natijalarini hisobda aks ettirish qoidalarini budjet hisobi standartlari tizimida tarqoq joylashgan. 1-sonli BHS “Hisob siyosati” inventarizatsiya o‘tkazish tartibi va muddatlarini hisob siyosatida belgilashni hamda ishchi schyotlar rejasini tasdiqlashni talab etadi. 2-sonli BHS “Yagona schyotlar rejasini” ortiqcha chiqqan mol-mulkni 903 000, kamomadlarni esa 153 100 subschyotida hisobga olishni nazarda tutadi. 3-sonli BHS “Budjet hisoboti” yillik hisobot oldidan inventarizatsiya o‘tkazishni majburiy qilib belgilaydi va uning natijasini moliyaviy natijalar hisobotining tegishli qatorida aks ettiradi. 7- va 8-sonli BHS esa aniqlangan farqlarni baholash va hisobdan chiqarish qoidalarini belgilaydi. Shu bilan birga, 2004-yilda qabul qilingan kamomad va ortiqchani hisobga olish tartibi to‘g‘risidagi nizom amaldagi Yagona schyotlar rejasini kodlariga moslashtirilmagan. Bu normativ hujjatlar o‘rtasida uslubiy uzilishni yuzaga keltiradi.

Xalqaro amaliyotda inventarizatsiya tartibi alohida standart bilan tartibga solinmasa-da, IPSAS 12 va IPSAS 45 aktivlarning mavjudligi, holati va balans qiymatini muntazam tasdiqlashni ishonchli hisobotning zaruriy sharti sifatida belgilaydi. Bu yondashuv inventarizatsiya ro‘yxatlariga obyektning texnik holati va foydalanilish darajasi haqidagi rekvizitlarni kiritishni taqozo etadi.

Nazariy va huquqiy tahlil budjet tashkilotlarida inventarizatsiyani tashkil etishning quyidagi tamoyillarini ajratish imkonini beradi: to‘liqlik, mustaqillik, hujjatlilik, o‘z vaqtidalik, baholashda muvofiqlik va oshkoralik. Ushbu tamoyillarni hisob siyosatida obyektlar kesimidagi inventarizatsiya grafigi, analitik ishchi schyotlar hamda hisobotga ilova qilinadigan “Inventarizatsiya natijalari to‘g‘risida ma’lumotnoma” orqali amaliyotga tatbiq etish inventarizatsiyani rasmiy tadbirdan boshqariladigan nazorat jarayoniga aylantiradi.

**Foydalanilgan adabiyotlar**

1. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni (2016) 2016-yil 13-apreldagi O‘RQ-404-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (19-sonli BHMS) “Inventarizatsiyani tashkil etish va o‘tkazish” (2024) ro‘yxat raqami 3548, 2024-yil 12-avgust.
3. O‘zbekiston Respublikasi budget hisobining standarti (1-sonli BHS) “Hisob siyosati” (2016) ro‘yxat raqami 2853, 2016-yil 27-dekabr.
4. O‘zbekiston Respublikasi budget hisobining standarti (2-sonli BHS) “Yagona schyotlar rejasi” (2018) ro‘yxat raqami 3078, 2018-yil 20-oktabr.
5. Hamdamov B.K., Ostonokulov A.A. (2018) Budget nazorati. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Iqtisod-Moliya”. – 318 b.
6. Кулибоев А.Ш. Давлат тиббиёт ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби ҳамда молиявий назорат: назария ва амалиёт. Монография –Т.:«Iqtisod–Moliya», 2023. –236 б.
7. Tuychiyev A.J., Ostonokulov A.A., Ibragimov K.Sh., Tursunov A.S. (2019) Budget tashkilotlarida budget hisobi. Darslik. -T.: “Iqtisod-Moliya”.- 329 b.
8. IPSASB (2023) IPSAS 45, Property, Plant, and Equipment. – New York: IFAC.